

meščanskih in malomeščanskih slojev, vajenci pa delavskih in obrtniških; fizična vajenčeva struktura je že pri vstopu v uk slabotnejša kakor pri dijakih; delovni pogoji in socialni položaj vajencev v dobi učenja je mnogo težji kakor pri dijakih.

Te številke ne veljajo samo za Beograd; v bistvu je stanje isto povsod, kjer koli obstoja mladinsko vprašanje. Povsod ustvarjajo vajenci mojstrom večvrednost za ceno svoje telesne višine in teže, za ceno svojega fizičnega razvoja.

Vajenci spadajo med najbolj borbene plasti slovenske mladine. Njihovi že večkratni nastopi in zaključki vajeniške ankete so opozorili na naslednje nujne mere vajeniške zaščite: Prva stvar je izvajanje že obstoječe socialne zakonodaje, ki se tiče vajencev: največ osemurni delavnik; odškodnina, „ki bi morala biti najmanj enaka najnižji mezdi delavcev s slično zaposlitvijo v istem kraju.“ (Anketa str. 18. Dr. Reisman); zadostna in zdrava hrana in zdravo stanovanje, če stanuje vajenec pri mojstru. Nadzor nad izvajanjem omenjene socialne zakonodaje naj preide z združenja mojstrov na inspekcijo dela. Druga stvar je vajenska mladinska organizacija, do katere imajo vajenci zakonito pravico. Potrebna je najodločnejša pomoč strokovnih organizacij delavstva, da si vajenci priborijo ta organ ekonomske in kulturne samopomoči. Tretja stvar je zdravstvena zaščita vajencev: vsakoletni zdravniški pregledi in zdravstvena knjižica; „omogoči naj se vsako leto vsaj 4 tedenski dopust“... „strogo naj se pazi na to, da se doraščajoči in delavni mladini omogoči telesno gibanje s telovadbo in primernim sportom“ (Dr. Trtnik). Organizirajo naj se vajeniški domovi iz javnih sredstev; izkušnja uči, da privatni vajeniški domovi niso niti vzgojno sodobni niti materialno ustrezajoči. Reorganizira naj se vajeniško šolstvo. (O vprašanju vajeniškega šolstva, kakor sploh o vajeniškem vprašanju, glej članek Vita Kraigherja: „Usoda vajencev v današnjem družbenem sistemu“, Sodobnost, 1937 št. 4.)

Izvedba tega minimalnega vajeniškega programa je mogoča samo z izdatno materialno in moralno pomočjo države, ob moralni pomoči delavstva in s temeljito spremembo odnosa mojstrov do vajencev.

Ivan Ogrin, podpredsednik Zbornice za TOI je na vajeniški anketi 1937. leta izjavil: „Mojstri so danes v težkem položaju, tako da moramo pričakovati, da noben mojster ne bo hotel vzeti vajenca v uk, če ga bo moral plačati. Zato ne zahtevajte stvari, ki so nemogoče.“ (Konec sledi.)

Iz knjig

Nevarna iluzija

(Pripombe h knjigi dr. Milana Vidmarja: „Med Evropo in Ameriko“.)

Danes je pač vsakomur že očitno, da se nahaja človeštvo na najodločilnejšem razpotju svoje zgodovine. Toda bistvo tega preloma je manj očitno. V sedanji družbeni zapletenosti je vsekakor za široke množice težavno vprašanje, odkriti v čem obstoji ta „nova doba“, o kateri vsi govore, da stoji na pragu, zakaj tudi reakcija si nadeva to „novodobno“ obleko.

Tako stanje so najugodnejša tla za razraščanje različnih iluzij. Njih zgodovinska naloga je bila vselej in je tudi danes, zabrisati nasprotje med reakcijo in napredkom in s tem zadržati kolo družbenega razvoja. Zato predstavljajo za človeštvo veliko zlo in terjajo od njega ogromne žrtve.

Te iluzije se danes izražajo v obliki omahovanja v odnosu do fašizma. Fašizem se proglašja za likvidatorja kapitalizma, za voditelja množic iz težkega položaja, v katerem se nahajajo, ne da bi terjal za doseg tega „cilja“ posebnih žrtev od tistih, ki mu slede. Nasprotno pa zahteva odpor fašizmu veliko pripravljenost na žrtve. Pomanjkljivo spoznanje in nepripravljenost na boj, pa sta glavna hrana iluzij. Ni tedaj čudno, da jih je naše vzdušje polno.

Zlasti velja to za nas Slovence. Majhen narod smo in pričakujmo odrešitve od zunaj, ker se še nismo naučili zaupati v svoje lastne sile. Pripravljenost, prenašati žrtve, je zato posebno pri nas danes še zelo majhna. V takem položaju je iluzija umljivo pribežališče. Morda, si misli marsikateri slovenski inteligent, pa so vendarle tudi v sodobnih oblikah reakcije elementi, ki vodijo naprej, morda je na primer vendarle fašizem, kljub nasprotnim trditvam demokratov, napredek, izhod iz današnjega nevzdržnega položaja.

Tako iluzijo smo dobili v najbolj kristalizirani obliki z dr. Vidmarjevo knjigo „Med Evropo in Ameriko“. V njej se je dr. Vidmar podal na teren, ki ga ne pozna, zato ga ni vodilo znanstveno spoznanje, temveč je izrazil le mišljenje, ki je značilno za doberšen del naše inteligence. Prav zato pa zasluži delo večjo pozornost iz dveh razlogov: prvič je važno kot simptom časa in razmer, v katerih živimo, drugič pa je nevarno, ker poskuša „znanstveno“ utemeljiti zelo škodljivo iluzijo.

Mišljenje, ki je izraženo v knjigi dr. Vidmarja, je plod svojevrstne krize, ki jo preživlja slovenski narod v teh časih, krize, ki je del splošne krize današnje družbe, toda, ki jo zaostruje še kritičen položaj naših narodnih interesov v ožjem smislu. Z drugimi besedami, ne čutimo le tega, da stojimo ob važnem socialnem prelomu, ki pretresa ves svet, temveč tudi to, da smo na pragu bistvenega preokreta v naši narodni zgodovini. Perspektiva tega preokreta v sedanjem trenutku ni baš rožnata, dasi je od nas samih največ odvisno, kakšna bo. To je dovolj, da se pojavljajo tendence, pomiriti se s tem, kar prihaja in kar se navidez ne da preprečiti, pomiriti se s fašizmom. Taka je tudi knjiga dr. Milana Vidmarja.

Filozofske osnove dr. Vidmarjevih pogledov na družbena vprašanja.

Dr. Vidmarjevi pogledi na družbene probleme so zelo ozko povezani z njegovo filozofijo, ki je zlasti izražena v njegovih prvih dveh knjigah („Moj pogled na svet“, „Oslovski most“).

Njegovi nazori so živ odraz pretresljajev, ki jih je preživela moderna fizika z novimi odkritji ob prelomu XIX. v XX. stoletje. Rastoči pomen matematike v prirodoslovnih znanostih, ki so ga izzvali zlasti uspehi v proučevanju makrokozma in mikrokozma, je dal temelj za nekak svojevrsten filozofski poskus, ki sicer v bistvu ni niti po vsebini niti po obliki nič novega, ima pa to prednost, da omogoča na zelo preprost način preskok od materialističnih metod, ki se jih spontano oklepajo prirodoslovne znanosti, k idealističnim, kadar naleti znanstveno spoznanje na težke ovire in ne more najti neposredne potrditve realnosti. Zato je ta filozofski poskus posebno udomačen med delom prirodoslovcev. Kakor je na eni strani napravila matematika fiziki neprecenljive usluge, je na drugi strani postala povod za najrazličnejše zgolj spekulativne konstrukcije. Takozvana „matematična metoda“ je postala nov konjiček metafizike. Ločili so svet od matematičnih formul, abstrahirali so realnost, iz katere so matematične oblike izšle, in abstraktne matematične količine so postale samostojen faktor, ki so same iz sebe pričele ustvarjati nove svetove. S tem so bili seveda na mah „likvidirani“ tudi naravni zakoni. Na njih mesto je stopila statistika, račun iz celega niza naključij. Izginila je vzročnost, na-

domestila jo je verjetnost. S tem pa je izginila tudi realnost takozvanega „otipljivega sveta“ (kar pa nikakor ni pravilna označba, kajti realnost oziroma materijalnost sveta ni istovetna z njegovo otipljivostjo, kakor molče predpostavlja dr. Milan Vidmar), ter realnost časa in prostora. Slika sveta, ki ga nosimo v sebi, v duhu te filozofije ni odraz realnega sveta zunaj nas, temveč matematična formula, statičen izvleček iz kaotičnega gospodstva brezimnega in nedoločljivega naključja — boga v vesoljstvu. Realnost sveta je bila s tem potegnjena v odvisnost od matematičnih formul, dejansko torej „likvidirana“. Ta poslednji korak v sfere subjektivizma je najdoslednejše izrazil angleški fizik Jeans v znanem stavku „Bog je matematično misleči duh“. Obrnimo stavek narobe in misel nam bo še jasnejša: Matematično misleči duh je Bog, z drugimi besedami matematična formula je edina realnost. Pač težko bo avtorjem te „matematične religije“, kakor pravilno označuje to filozofsko mešanico dr. Vidmar, zatajiti svoje sorodstvo s subjektivizmom. Razumljivo je potemtakem tudi to, da proglašajo dr. Vidmar matematiko za znanost nad znanostmi, za „edino pravo znanost“, poskuša jo torej dvigniti v rang, v kakršnega so se trudili dvigniti filozofijo idealistični filozofi.

Prostor nam ne dopušča, da bi se podrobno spuščali v argumente avtorjev te „matematične religije“. Njih bistvena napaka je predvsem v tem, da pozabljajo, da „... matematikova miselna potreba ... še dolgo ne more biti zakon, ki bi nujno veljal za realni svet.“¹

Samo spoznavanje krije v sebi nujno nasprotje. Celoto spoznavamo le na ta način, da spoznavamo njene posamezne dele. Toda s tem jih iztrgamo iz prirodne celote, zaradi česar so naša spoznanja lahko le relativno pravilna. Lahko celo vodijo — pri vsej relativni pravilnosti — do napačnih zaključkov, kadar ti deli, ki smo jih iztrgali iz celote, iz gibanja, okamene pred nami, postanejo samostojen svet. Ko smo spoznali dele, moramo pravilnost naših izsledkov kontrolirati po celoti, to je v praksi, v izkušnji in preizkušnji. Šele to nas privede do sintetičnega znanstvenega spoznanja. Matematična šola zgoraj opisanega tipa pa je matematične formule abstrahirala od žive realnosti in s tega abstraktnega matematičnega sveta pričela meriti realni svet. S tem se je očitno odtegnila preizkušnji s prakso, se izgubila v nekontroliranih pojmovnih konstrukcijah, prekoračila meje znanosti ter prešla na polje religije in fantazije.

Ta „matematična religija“ ni nikak nov pojav. Engels pravi na primer o njej:

„To je le drugačna uporaba stare priljubljene ideološke metode, ki jo sicer imenujemo tudi aprioristično, ki ne spoznava predmetovih lastnosti iz predmeta samega, marveč jih izvaja z dokazi iz pojma predmeta. Najprej zvari iz predmeta pojem predmeta, potem pa raženj obrne in meri predmet ob njegovi podobi, pojmu ...“²

Tudi dr. Vidmar ne vnaša sem nobenih novih momentov razen kolikor morda poskuša na svojevrsten način prenesti formule iz anorganske kemije in fizike v življenje človeka in družbe. Toda bilo bi napačno, če bi dr. Vidmarju pripisovali doslednost v njegovi „matematični religiji“. Nikakor ne. Dr. Vidmar je le še preveč znanstvenik, da bi mogel biti dosleden v tem. Kjer je bliže znanosti, tam je dalje od „matematične religije“ in narobe, kadar je od znanosti najbolj oddaljen, je najbližji „matematični religiji“. Razumljivo je seveda, da je tej najbliže na področju družbenih znanosti, kajti tu je tudi najmanj doma. Že sam pristop k družbenim problemom je povsem drugačen od onega k prirodnim vprašanjem. Pri teh najprej analizira dosedanje rezultate fizike in drugih prirodnih znanosti, primerja razne

¹ Friedrich Engels: Anti-Dühring, slov. izd. str. 29.

² Friedrich Engels: Anti Dühring slov. izd. str. 66

teorije, se opira na že znano in dognano ter od tod gradi dalje. Tudi tu se naposled sicer izgubi v „matematični religiji“, toda ta izlet v kraljestvo subjektivistične fantazije je vendarle izravnán z znanstveno vestnostjo, ki sicer odlikuje njegovo delo na področju fizike. Drugače pa je z njegovim reševanjem družbenih vprašanj. Tu je odvrnil vso običajno znanstveno „navlako“, ne spušča se v podrobnejšo analizo družbenih odnosov, ne pretresa dosedanjih rezultatov politične ekonomije, ne išče vzrokov izhodišč in gibalnih sil družbenih procesov, marveč se zadovolji z nekaj površnimi in praznimi formulami, izvlečenimi iz ponesrečenih analogij in piše recepte „nove dobe“.

Analogije so sploh poglavje zase pri dr. Vidmarju. Navajeni smo bili doslej, da nam je služila le kot ilustracija, kot postranski pripomoček pri raziskovanju, pri dr. Vidmarju pa je postala izhodišče raziskovanja in njegov dokazni material. Navedimo en sam primer.

Na ladji je red in mir, četudi so na njej potniki najrazličnejših nacionalnosti. Čemu je tu red, se vpraša dr. Vidmar, v človeški družbi pa ne? Odgovor se mu zdi kaj preprost. Na ladji je en kapitan in ladja ima za svoje potnike dovolj vsega, kar potrebujejo, v človeški družbi pa je vse ravno narobe. Treba je torej režim z ladje prenesti v družbo. Razdelimo svet v sedem imperijev, ki bodo zadoščali sami sebi, dajmo jim na čelo enega samega kapitana, uvedimo disciplino in tu bo — „nova doba“ človeštva. In potem cela knjiga od prve do zadnje strani dokazuje ta naiven sklep iz napačne analogije.

Dr. Vidmar zapada veliki napaki večine prirodoslovcev, ki se brez priprave spuste na področje družbenih znanosti: mehanično prenašajo prirodne zakone na družbo.

„Vodilne poteze,“ pravi dr. Vidmar na nekem mestu, „so v moji sliki človeškega gospodarstva popolnoma jasne. Dve vojski: prvi načeljuje naključje. Drugo tvori človeštvo. Med njima besni nepretrgan boj: Delo. Plodovi te borbe so dobrine. Plen...“³

Dr. Vidmar v tej svoji sliki človeškega gospodarstva znova oživlja starinsko, grobo naturalistično-materijalistično teorijo o boju človeka s naravo. Družbeni problem skuša torej v osnovnem zreducirati na priroden boj za obstanek. Toda kakor vsi prirodoslovni materijalisti, se tudi dr. Vidmar takoj izprevrže v zadržega idealista, kakor hitro preide na odnose med ljudmi. Boj za obstanek se mu mahoma izprevrže v boj med naravo ali slepim naključjem in razumom. Dve vojski torej: vojska slepega naključja in vojska razuma, človeštva. „Malenkost“, ki jo je dr. Vidmar spregledal — pač zopet zato, ker se je vdal vabljeni analogiji — pa je v tem, da „vojska človeštva“ le ni tako zelo podobna običajnim armadam sodobnih držav, kakor se zdi na prvi pogled. Te armade so namreč razumsko organizirane, po premišljenem načrtu (dasi tudi tu ne dobesedno, kajti razvoj vojaške tehnike določa tudi oblike vojaške organizacije) in kar je glavno: ničesar ne ustvarjajo, ničesar ne proizvajajo, v njih torej ni družbenih odnosov v ožjem pomenu besede. Človeštvo pa proizvaja, dviga produktivnost dela, izvlači iz drobovja slepih prirodnih sil ogromna bogastva. Pri tem pa stopajo ljudje v posebne odnose med seboj, ki so v prvi vrsti odvisni od stopnje razvoja produktivnih sil. V teh mejah se giblje človeški razum in ustvarja zgodovino. „Boj z naključjem“ (s slepimi silami prirode) je torej samo del — dasi važen del — družbenega življenja, odnosi med ljudmi pa sa družba sama, vir nasprotij, družbenih razrednih bojev, napredka, zgodovine. Človeštvo je bilo pokoren sluga materialnih sil, ki so ga vladale. Kakor hitro pa je spoznalo te materialne sile (tudi to spozna-

³ Dr. Milan Vidmar: „Med Evropo in Ameriko“ str. 120.

nje se je moglo pojaviti šele na določeni razvojni stopnji), jih je moglo tudi spremeniti, s čimer je spremenilo tudi odnose med ljudmi.

Dr. Vidmar je dovolj znanstvenika, da je opazil temeljne smeri sodobnega družbenega razvoja. On vidi pomen in razvoj tehnike, produkcijskih sil, sluti brezmejne možnosti, ki se s tem odpirajo pred zmagovitim človeštvom, toda kljub vsemu ostaja le na površini in ne vidi vzvodov gonilnih sil vsega tega. Dr. Vidmar čuti potrebo, da človeška zavestna volja poseže v stihijo gospodstva stvari nad človekom, potrebo po načrtnem gospodarstvu, toda dr. Vidmar ne vidi, da more priti ustvarjalna moč človeškega razuma do izraza samo v tesni zvezi z vsakokratnimi materijalnimi silami v družbeni produkciji, da je torej tudi za razumevanje „nove dobe“ potrebno temeljito poznanje materijalnih in ideoloških sil v sodobni družbi in njih medsebojno povezanost. Zato pa sta človeška zgodovina in ves družbeni razvoj zanj ali slep produkt „naključja“, to je materijalnih sil, ali pa čist proizvod človeškega razuma. Zdaj tolmači družbene pojave materijalistično, zdaj zopet idealistično. In med tema dvema skrajnostima se sučejo vsi dr. Vidmarjevi nazori in predvidevanja o sedanjih in o „novi dobi“. (Konec sledi.) Ivan Potočnik.

Glose k memoarom maršala Marmonta

(Konec.)

Kljub vsemu bistvenemu aristokratizmu nazorov je Marmontov način mišljenja zelo napreden. Marmont misli historično in evolucionistično. Govori o razvoju vojne tehnike, gospodarstva in socialnega življenja. Tako pravi večkrat: če se spremenijo razmere, se morajo tudi zakoni; saj tudi ne moremo pričakovati, da bi bila ista suknja prav dečku, mladeniču in možu. V teh in takih mislih korači Marmont čez prosvetljenstvo. Seveda se evolucionizem v njegovih časih že zelo intenzivno javlja v prirodopisnih vedah, ki pa imajo takrat izrazit vpliv na splošno mišljenje. To je doba Buffona, Lamarcka in Geoffroy de Saint-Hilaire-a, ki vprav l. 1830 debatira s Cuvierjem o razvojni teoriji. Cuvier, sijajen, zelo zaslužen anatom je vsaj oficialno protirevolucionist — a njegovo delo spada že v čas meščanske reakcije. Tako se tudi v čisti znanosti odražajo pretresljaji dobe.

V tej zvezi je zanimivo, kako misli Marmont o neciviliziranih narodih. Maršal je z oznako „barbarski narodi“ precej radodaren. Tako imenuje tudi naše rojake Dalmatince z izjemo Dubrovčanov, tako imenuje sodobne Črnogorce, Bosance, Grke a tudi o Napoleonu pravi, da je doma iz napol barbarske Korzike. Marmont uporablja izraz skoraj tako kakor stari Grki, namreč brez vsakega prizvoka psovke. Barbari so zanj ljudje z relativno preprostim gospodarstvom in omiko. Večkrat govori o tem, kako je treba „civilizacijo pripravljati“. Nikdar mu ne prihaja na misel, da bi imel takšne narode že po njihovi narodi in za večne čase za manj vredne. Izrecno pravi, da moramo kreposti pripoznati in spoštovati kjerkoli jih najdemo. To je čisto v smislu humanizma (Montaigne), v smislu francoske revolucije kakor tudi kasnejše romantike. Njegova doba je še izrazito humanistična in vsak rasizem ji je popolnoma tuj.

Še več. Marmont piše studijo „O krepostih barbarskih narodov“, kjer se sprašuje o nastanku kreposti in o okoliščinah, ki so jih razvijale. Nato pravi: „Šege posvečajo navadno vse, kar je za obstanek potrebno; spreminjajo se po okoliščinah in časih, ne da bi ljudje to opazili.“

Kako občudujemo gostoljubnost. Vendar je v neciviliziranih deželah, kjer industrija in „privatni interesi niso ustvarili azilov“, čisto nujna posledica razmer — „posojilo, ki se nekega dne vrača“. Prav tako obdrži turški trgovec na vsak